

ДРАГОШ КАЛАЈИЋ

Значења Хипербореје

Предмет нашег излагања је осветљење значења метагеографског предела, Хипербореје, у делу Милоша Црњанског, прецизније, у његовом последњем роману *Код Хиперборејаца*

[1](#)

Сматрамо да је проблем осветљења значења Хипербореје управо основни и највиши задатак или циљ изучавања опуса Милоша Црњанског јер је тема Хипербореје хијерархијски врх осовине тог опуса. Осовина стваралаштва Црњанског може се лаконски описати као једна тематска константа у знаку евокација, носталгија и трагања за духовним средиштем човека, које у различитим делима носи различите атрибуте историјског или надисторијског завичаја врсте његових јунака. Појам врсте овде подразумева широк опсег профила људског феномена: од индивидуалног типа, преко нације, до оног најширег облика заједнице који евоцира јунак романа *Код Хиперборејаца*

Када се опус Милоша Црњанског разматра у равни хронолошке распоређености дела, упркос свим жанровским или идеолошким различитостима или антитезама, јасно се уочава заједнички чинилац, односно доминанта те константе теме жудње за простором првобитности као духовним средиштем-упориштем, у знаку остварења потпуности људских вредности. У односу на ту идеалну или оптималну меру људског интегритета, која у историјској или надисторијској прошлости коинцидира са оригиналним завичајем

врсте, сви потоњи историјски и/или временски положаји имају инфериорни статус, те, дакле, атрибуте негативног одређења људског стања. Свест о тој не-потпуности изазива код јунака Милоша Црњанског наду, вољу или обесхрабрену чежњу за могућим или немогућим повратком ка завичају. Пут повратка је пут обнове првобитног стања потпуности, дакле као средство рехабилитације или освајања изгубљених вредности.

Са становишта разматрања значаја и значења садржаја дела Милоша Црњанског (независно од проблема процене пуке литерарне вредности), хронолошки распоред истих дела је обавезан јер указује на одређену прогресију уочене константе. Наиме, као што смо већ уочили поводом

Романа о Лондону

,

хронолошки распоред дела открива феномен прогресивног ширења значаја и значења завичаја јунака, односно предмета њихове повратничке, одисејске жудње.

Одисејски циклус Милоша Црњанског почиње „лириком Итаке”; та српска Итака је иронична парафраза хомеровског мита, као што је и сâм песник, ратник-повратник, заузео самоироничну позу новог Одисеја, коме је једино допуштено да пева „нове песме”. Потом, у роману *Сеоба*, српску Итаку смењује једна „велика илузија”: Русија. У *Роману о Лондону*

Русија прераста у Европу „од Архангелска до Париза”; панславизам

Сеоба

прераста у панеуропеизам, а сâм јунак се превасходно профилише у терминима припадности једној над-националној заједници: он је пре свега аристократа, а тек потом Рус. Коначно, Европа, коју носталгично евоцира принц Рјепин, није само аристократска Европа, већ и континент духовних вредности који се простире од златних маски античке лепоте до храма Сунца у Стоунхенџу.

У последњем роману, *Код Хиперборејаца*, та Европа „у коју се нико не може вратити” прераста и митски и надисторијски завичај свих народа, у Хипербореју, чија је физичка и/или метафизичка катаклизма условила њихову дијаспору.

Јунак *Код Хиперборејаца*, сâм аутор романа, врши у Риму функцију дипломате; на том месту, чињеница из биографије Милоша Црњанског коинцидира са прогресијом уочене константе. Наиме, премда дипломата извршава партикуларне интересе одређене државе и класе, сама природа те активности, која се одвија у интернационалним просторима, доприноси и општем наднационалном, прецизније европском интересу, у

мери у којој је мир пожељнији од рата јер неуспех дипломатије отвара простор за милитарне облике решавања спорних интернационалних питања. Другим речима, са становишта интереса јединства Европе, функцију дипломате овде треба схватити као симбол највишег типа човека у галерији одисејских типова Милоша Црњанског: тај човек дела у правцу мирољубиве коегзистенције различитости, јер идеја јединства хронолошки и хијерархијски претходи свим потоњим, контигентним, те пролазним облицима различитости.

Међутим, јунак *Код Хиперборејаца*, неуспели је дипломата, обесхрабрен и разочаран неуспесима дипломатије сведене на фарсу протоколарне активности, коју врши рутински, расејано, физички присутан, али мислима у праисторијским или надисторијским пределима Хипербореје. Тај неуспех дипломатије који мери звекет оружја у припремама Европе за свој други велики братоубилачки грађански рат, објашњава и путеве мисли јунака ка пределима арктичког празавичаја свих европских народа: распршивање илузија политике отвара простор сјаја истине метафизике.

Изложени значај теме Хипербореје у роману *Код Хиперборејаца* истиче не само чињеница да је то последњи роман у опусу Милоша Црњанског већ и чињеница да је у истом опусу то једини роман декларисано аутобиографског карактера. Другим речима, роман

Код

Хиперборејаца

треба разматрати и као својеврсну опоруку, коначни

credo

и

saldo

духовне авантуре Милоша Црњанског. Осим тога, веома је значајно да то најшире и највише одређење завичаја није нагрижено траговима ироније (српска Итака), разочарања (Русија) или стоичког осећања неповратности (Европа), које се може свести на давно и чувено опажање Едмунда Берка: „Доба витештва је прошло, замењено добом софиста, економиста и рачунџија: слава Европе је заувек угашена.” У свом митском, надисторијском средишту, Хипербореја је недостижна за историјске силе корозије и рушења; она је присутна у свим временима јер је управо изнад времена, изнад „круга нужности”, круга настајања и нестајања; као метафизичка идеја, Хипербореја је слободна од условљавања материјалних сила физичког света.

Имајући у виду чињеницу да мит о Хипербореји припада европској традицији, јасно је да интерпретација одраза истог мита у делу Милоша Црњанског мора проћи путем дедукције, приводећи исте одразе митској референци, оригиналном принципу. Дакле, ми ћемо наше разматрање значења Хипербореје у делу Милоша Црњанског почети сумарним излагањем садржаја оригиналног принципа, који су, можда, познати читаоцу,

али темељна знања никад није наодмет поновити.

МИТ О ХИПЕРБОРЕЈИ

О Хипербореји се превасходно обавештавамо на старогрчким, те потом римским изворима, од Екатеа Абдерског, преко Херодота, до Пиндара. На овом месту није потребно трошити речи за доказивање неоснованости оних „илуминистичких” интерпретација мита као „литерарне маштарије”, властодржачког средства угњетавања маса или као израза страха човека пред тајнама природе. Оно што данас подразумевамо под „литерарним маштаријама” веома је модеран патент који не претходи већ услеђује појави мита; пренос митова је скоро по правилу био ограничен на просвећене мањине старог света; коначно, за човека тог старог света природа је имала мање тајни него за модерног, а у европским митовима одјекују пре поклич радости, борбе и снаге него мрмори страха и немоћи. Савремена, „неилуминистичка” разматрања мита, у добу „ре-митологизације” (Мелетински), у ствари обнављају мисао императора Јулијана: „Управо оно што се у митовима представља као невероватно отвара пут ка истини. У ствари, што је парадоксалнија и чудноватија енигма, то нас она, изгледа, више опомиње да се не заустављамо пред сировим речима већ да се напрегнемо у истраживању истине која је (под тим сировим речима) скривена.”

[3](#)

У принципу, мит је трезор супремних вредности и знања одређене традиције или културе, који се смешта изван досега сила уништења платоновски „сензибилног” света, да би не само био сачуван већ и да би са те „интелигибилне” висине позитивно деловао на свет ствари и појава. Митови најчешће садрже елементе тог света ствари и појава који су трансфигурирани, односно сублимисани у супремно искуство. Другим речима, митови имају реалних основа као апстракције истих основа. Као што учи Мирча Елијаде, те апстракције имају и моћ да рехабилитују, дакле репродукују основе. Можемо закључити да и мит о Хипербореји садржи елементе историјске или праисторијске реалности која се може, у будућности, у другим облицима, поново постварити.

Међутим, треба одмах рећи да мит о Хипербореји није могуће разумети у његовом грчко-римском контексту, ако се разматра искључиво у оквирима истог контекста. Неопходно је тај мит о празавичају разматрати у ширем контексту индоевропских традиција које не само допуњују његове празнине, већ га и низом аналогичних потврђују у његовом језгру.

Од свих назива празавичаја који су се појавили у просторима и временима индоевропске дијаспоре, Хипербореја је најоскуднији назив јер садржи само географску референцу: то је земља на крајњем северу евроазијског континента. Тиме се само потврђује скоро општи став свих индоевропских традиција да се празавичај налази на северу.

Историјску или реалну основу те традиционалне идеје празавичаја, као и његовог географског одређења у просторима крајњег севера, данас потврђује и сноп научних дисциплина, од компаративних студија индоевропских идиома, који указују на јединствени корен, до археологије, која утврђује северно порекло миграционих процеса индоевропских народа. Шта је изазвало тај огромни покрет дијаспоре? Индоевропске традиције, низом алузија или непосредних исказа, сведоче о узроку који се може свести на физичку и метафизичку катаклизму. У погледу физичког аспекта катаклизме, исти извори јединствено говоре о наглој глацијацији изазваној такође наглим померањем Земљине осовине.

Старокинеска традиција ту геофизичку катаклизму преноси у следећим терминима: „Стубови неба су били сломљени. Земља је задрхтала из основе. Неба севера су постала нижа. Сунце, Месец и звезде су променили своје путање (са гледишта људске тачке осматрања – прим. Д. К.). Планете су промениле своје путање и велика хармонија неба је била уништена.”⁴ По иранској традицији, земља завичаја на крајњем северу, *Ayriānem Vaejō*, нестала је под налетима „фаталних зима” и „змија зиме”;⁵ тада је настала арктичка клима у којој зима траје десет месеци, а лето само два: „Настала је зима за воде, зима за земљу, зима за биље.

Зима се сручила са својим најгорим недаћама.”

⁶

Северноевропске традиције јединствено описују ту космичку катастрофу у терминима помрачења Сунца и ужасне зиме.

Исто

сведочи и упанишадска литература, која чува сећање на катаклизму када се „поларна звезда померила из свог седишта”,

⁷

што понавља и Платон, препознајући узрок катаклизме у „промени путања звезда”.

У погледу коинциденције физичког и метафизичког аспекта катаклизме, треба рећи да је у низу индоевропских традиција северни празавичај истовремено и синоним примордијалног, „златног доба”, у оквиру њихових цикличних, односно (модерним речником речено) контра-еволуционистичких концепција времена или историје, те се у истим традицијама и обнова „златног доба” веома често очекује из предела крајњег севера. У индуистичкој традицији, „златно доба” је означено у терминима „доба истине” (*satya-yuga*

;

satya

=истина, од корена

sat

=биће, те и индоевропски корен

sat

означава такође „биће”, у еминентном смислу појма).

За

разматрање класичне метагеографије Хипербореје, веома је индикативно да у случајевима превода исте метагеографије у материјалну раван, Хипербореја бива тражена у регионима Северног мора, односно

Mare Cronium

, дакле мора које носи име оца богова, Кроноса, који је, по Хесиоду, не само краљ „златног доба” већ и краљ његових хероја.

[8](#)

Као што је већ примећено, кроз ту индикацију пробија садржај ознака „златног доба” који се опажа и у индуистичкој традицији јер је римска верзија Кроноса – Сатурнус, чије име упућује на уочени индоевропски корен

sat

=биће. Кронос или Сатурнус је девирелизован, у метафизичком смислу чина, што ће рећи да је онемогућена, запречена способност генерације хероја „златног доба”. Кронос или Сатурнус живи у вечном сну, у пределима вечног леда, који, такође, симболише ту залеђеност енергија „златног доба”.

По

Плутарху, иза острва крајњег севера постоји још само блистава златна стена на којој спава Кронос (Сатурнус), коме птице доносе амброзију.

[9](#)

Сугестивност тог мита је трајала и у сумраку римске империје, те једна римска легенда сведочи да је император Константин Хлор освајао пределе Велике Британије да би досегао земљу која је „светија и ближа небу”, да би срео Сатурнуса и контемплирао „дан скоро без ноћи”. У том сумраку Рима, жудња за обновом је своје наде полагала у те хиперборејске пределе крајњег севера, те Латанције изричито каже да из предела крајњег севера треба очекивати Цезара који ће успоставити правду након пада Рима.

То касноримско очекивање спасиоца са севера („*ab extremis finibus plagae septemtrionalis*”

), има прецизне аналогije у низу индоевропских традиција, где врховна божанства и метафизички хероји долазе са крајњег севера, од тибетанског Гесара, преко иранског Заратустре, све до грчког Аполона, који се, по Херодоту, пред сваку зиму враћа свом хиперборејском завичају. Све то имплицира општу идеју да је „пут севера” – пут сазнања или иницијације.

По тибетанској традицији, тај „пут севера” води „великом ослобођењу”,
[10](#)

а у индуистичкој традицији поздрав северу је поздрав традицији.

У темељном индуистичком правном кодексу, север је трезор истине: „Гледајући у правцу севера, спознаје се истина.”

[11](#)

У светлу изложеног, постаје јаснији такође општи став индоевропских традиција да су предели празавичаја недостижни за уобичајене људске путеве.

По старокинеској традицији, до тог празавичаја „не може се стићи ни бродом, ни колима, већ се до њега може доћи само летом духа”,

[12](#)

што понавља и тибетанска традиција када учи да се тај метафизички предео налази „у мом духу”.

[13](#)

Хиљадама километара даље, исто говори Пиндар, када учи: „Ни по земљи, ни по мору нећеш наћи пут који води Хиперборејцима.”

ЗОВ ХИПЕРБОРЕЈЕ КАО ВЕСНИК КРИЗЕ

Изложивши, лапидарно, основне профиле мита о Хипербореји, можемо приступити разматрању значења актуелизације истог мита у нашој епохи, прецизније: у делу Милоша Црњанског. Историјско искуство учи да се, попут реке понорнице, мит о Хипербореји појављује на површини историје као израз свести о кризи најширих комплекса европске културе: у добу хеленистичке декаденције; у сумраку римске империје; у „јесени Средњег века”, те у „катастрофолошкој” литератури модерне западне културе, од Ничеа, преко Ренеа Генона, све до савремених, популарних

библиотека „фељтонистичког доба” које подстичу и експлоатишу масовне потражње „фантастичног реализма” (да употребимо кованицу најпознатијих произвођача те врсте литературе, Пола и Бержијеа (Paule & Bergier), као израз све ширих разочарења у постварења „рационалног”, „илуминистичког” или „позитивистичког” погледа на свет.

Изложено симптомско значење ре-емергенције мита о Хипербореји налази потпуну потврду у самој ситуацији хронике живота јунака *Код Хиперборејаца*. Та ситуација је вишеструки и симетрични контрапункт метафизичких значења Хипербореје. У просторном смислу, радња романа је смештена међу рушевине бившег центра света, који је као центар света био физичка транспозиција метафизичких значења Хипербореје, у знаку поларности, центричности, односно средишта хармоничних структура Реда, изнад сила настајања и нестајања. Другим речима, Рим романа

Код Хиперборејаца

је само рушевина рушевине историјског одраза надисторијске Хипербореје. У временском смислу, радња романа је смештена у период историје који непосредно претходи Другом светском рату, другом великом братоубилачком рату потомака Хиперборејаца. За разлику од општег тока политичких догађаја који води хоризонту будућности чије је име катастрофа, мисли јунака

Код Хиперборејаца

иду у супротном правцу, ка Хипербореји, где влада вечни, соларни мир. Коначно, у питању је и контрапозиција историје, са свим што је у њој контигентно, пролазно и променљиво – и Хипербореје, као предела надисторије, у знаку битности, трајности и непроменљивости.

По речима Црњанског, Хипербореја је „под вечним Сунцем, у вечној радости, вечној срећи”. На супротној страни, на крају историје, по споменицима европске културе падају тешке сенке рата, сенке претњи уништења. Јунак романа *Код Хиперборејаца*, у друштву интернационалне скупине Европљана у Риму, обилази древне споменике европске културе да би их последњи пут видео пре уништења, да би их тако сачувао у свом сећању, „у свом духу”, и понео путевима метафизичког повратка, ка њиховој основној матици, ка митској Хипербореји. Тако немоћи „обичног” човека да „обичним” средствима сачува темељне вредности свог наслеђа прилази у помоћ највише и најмоћније средство: дух који тријумфује над силама уништења материјалног света. Тај дух је упућен светлости Хипербореје, која га са своје стране усмерава ка просторима сумрака Европе. У том гашењу свих илузорних светлости, указује се својим опстајањем, у пуном сјају истине, сјај „поларне звезде” Хипербореје, као сјај трајне и непомичне светлости.

Дакле, у катастрофи света „изгубљеног средишта”, која означава и губитак свих илузорних средишта и упоришта, човек открива поново оно истинско средиште јер се у том прелому историје, по луцидном опажању Берђајева, прелама и план индивидуалног

живота, те се човек уздиже изнад оквира реалности свакодневне егзистенције, спознајући не само њихову илузорност већ и ону једину извесност реалности, супремну реалност, једино битну са становишта коначног смисла живота.

Изложена опажања сугеришу и дугу перспективу разматрања романа *Код Хиперборејаца*

као одговор на дугу традицију пост-коперниковске литературе очајања због „изгубљеног средишта”, која се простире од Џон Дана („Нова филозофија ставља све у сумњу. Одустаје се од ватреног елемента. Сунце и Земља су изгубљени и ниједан људски дух не може показати где треба гледати”) до Фридриха Ничеа („Од Коперника па надаље, човек се котрља изван средишта, према непознатој тачки. После Коперника, човек се смањо”). Одговор Црњанског се може дефинисати у терминима волунтаристичке рехабилитације оригиналних вредности европске традиције, које су упркос свом праисторијском пореклу увек актуелне јер су трајне.

Можемо закључити да је чин обиласка древних споменика европске културе кључни догађај у роману *Код Хиперборејаца* јер открива онај највиши, над-индивидуални разлог евокација Хипербореје. Хипербореја је ту евоцирана као трајни и непробојни трезор супремних вредности. Другим речима, основна тема романа

Код Хиперборејаца

је драма чувања вредности, те тај аспект пружа велике могућности за разматрања и интерпретације у терминима савремене социо-биологије, потврђујући њену основну теорију о „егоистичном алтруизму” као битном покретачу људских чинова и мисли.

[14](#)

Ако је та теорија тачна, онда једна од значајних вредности романа

Код Хиперборејаца

почива у чињеници да је то једно од ретких дела савремене уметности у којима соларном јасноћом просијава племенита огољеност инстинкта очувања оног што човек јесте у еминентном смислу, где се то „јесте” идентификује у трезору основних и највиших вредности.

У контексту разматрања евокација Хипербореје као израза жудње за поларним средиштем Реда, из ситуације живота у хаосу и нередности историје, упутно је навести једно лцидно опажање Ренеа Генона, које посредно објашњава „спасилачку” функцију Хипербореје у свести не само савременог човека: „Увек је у питању предео који је постао неприступачан за обичан свет, предео изван опасности сваке катаклизме која може пореметити свет људи на завршетку извесних цикличних периода. Та област је несумњиво ‚Супремна Отаџбина’, уосталом, по извесним текстовима

Веда

и
Авеста
, њен првобитни положај је био поларан у уском смислу значења, те упркос сваком другом одређењу, кроз различите фазе човечанства, она увек остаје поларна у симболичком смислу јер представља суштинску константну осовину око које се врши покрет сваке ствари.”

[15](#)

Јасно је да та тензија ка митској Хипербореји, упркос свом идеално надисторијском карактеру, пролази и кроз конкретну историјску збиљу, те се са становишта типологије исте збиље може свести на одређену категорију идеолошког мишљења. Са изложеног становишта разматрања, идеологија романа *Код Хиперборејаца* се може свести на категорију нео-паганске тенденције савремене европске мисли. У две речи речено, највреднији изрази нео-паганске тенденције посматрају кризу западне цивилизације као последњу трагичну последицу уношења страног тела, хришћанства, у тело исте цивилизације. Међутим, крајем западне цивилизације, окончава се само погубни утицај хришћанства, отварајући простор за обнову веродостојних европских вредности. И није случајно да најснажнија реторика те нео-паганске тенденције, Ничеов Анти-Христ, почиње управо изразима жудње за Хиперборејом, ка којој води пут среће и спаса из лавиринта ропства хришћанској догми: „Погледајмо се у лице! Ми смо Хиперборејци – кличе Ниче – доста добро знамо колико по страни живимо. ,Ни по земљи, ни по мору нећеш наћи пут који води Хиперборејцима’, већ је Пиндар то знао о нама. С’ оне стране севера, леда, смрти – тамо је наш живот, тамо је наша срећа... Открили смо срећу, познајемо пут, нашли смо излаз из лавиринта старог читаве миленије. Ко би га, иначе, нашао? – Модерни човек можда? – ,Не знам куда идем ни откуда долазим; ја сам све оно што не зна куда иде и откуда долази’ – уздише модерни човек. Од те модерности смо се разболели – од гњилог мира, од кукавичког компромиса, од све нечистоће модерног Да и Не.”

Наведена мисао може послужити и као основна референца разматрања нео-паганског карактера евокације Хипербореје у делу Милоша Црњанског, премда треба имати у виду и заиста трагични превид Ничеа када је Христу супротстављао Дионизија, јер су у питању само два различита типа исте религиозности; зато последњи потпис Ничеа, „разапети Дионизије”, садржи неупоредиво дубљи смисао од оног који је тиме вероватно мишљен.

Опус Милоша Црњанског је бременим елементима нео-паганске мисли, али они досежу посебну изоштреност кристализације управо у последњим делима, у роману *Код Хиперборејаца*

и

Роману о Лондону

, где се и експлицитно модерној капиталистичкој „религији новца” супротставља сјај „религије Сунца”, на коју упућује чудесни храм у Стоунхенџу. Међутим, треба одмах истаћи да у опусу Црњанског та контрапозиција хришћанство–паганство или модерно–традиција чини део ширих антитеза које смо ми у нашим радовима оцртали у терминима динамике сукоба „уранске” и „хтонске” цивилизације. Хришћанској телеологији и есхатологији, као и њиховим модерним, секуларизованим дериватима, који сви потичу из основне хтонске идеје подвргавања човека силама променљивости, настајања и нестајања, Црњански супротставља урански принцип вечности бића, оличен у симболу Хипербореје, „под вечним Сунцем, уечној радости, вечној срећи”. „Из тих хладних крајева” – поручује Црњански – „никад се више не бих вратио, јер тамо има Сунца и ноћу.” То није обично Сунце које се може видети голим очима: то је оно унутрашње Сунце о коме говоре доктрине индоевропских традиција, те зато Црњански изричито каже да је то „невидљиво Сунце” које „траје у нама самима”. Зато јунак *Код Хиперборејаца*

, са дозом изазовног пркоса и самољубља, поручује својим римским саговорницима: „Када је хришћанство већ стигло у Рим, где је моја земља, још увек се обожавало Сунце, непобеђено Сунце.”

Имајући у виду чињеницу да је значајни део опуса Милоша Црњанског испуњен сензибилним изразима сете пред призорима неумољивости хтонског закона пролазности свега, ови финални изрази „верности Сунцу” могу бити схваћени и као коначно разрешење психолошке драме, у знаку открочења оног правога, трајног „ја” бића, које је у даљинама соларне радости Хипербореје ослобођено патњи хтонског ропства.

ПОВЕЗАНОСТ СВЕГА

И још једна психолошка тензија, из раног стваралаштва Милоша Црњанског, налази у Хипербореји своје разрешавајуће исходиште. Мислимо на тензију изречену у *Суматри*, која је у званичној критици добила посве бесмислено име: „суматраизам”, управо као очевидни израз неразумевања, односно непознавања не само метафизичких већ и пуких литерарних извора исте идеје „повезаности свега”. Ту идеју „повезаности свега”

европска литература понавља веома често, у контрапозицији модерној, „квантитативној” науци: од Џон Дана („ако би море одронило само једну грудуну земље, читава Европа би била смањена”), све до Вордсворта („један дух и један покрет влада свим људима и мислима, и све ствари обухвата”). Иста идеја „повезаности свега” је опште место традиционалних доктрина „квалитативног” поимања природе, од Платонове теорије *ероса*

као снаге која све партикуле универзума повезује, до аналогне идеје Ибн Сина (*Avicene*

)
ishq

, која је управо темељни принцип исламске космологије.

Коначно

, та древна знања квалитативне „повезаности свега” данас поново открива екологија.

[16](#)

Вративши се нашем аргументу, можемо закључити да се почетна слутња „повезаности свега” на крају опуса Милоша Црњанског кристалише у једну извесност чија структура постаје зракаста, са средиштем зракања у Хипербореји: „Сви смо ми са поларним пределима, са поларним Сунцем у вези.” У роману *Код Хиперборејаца* Милош Црњански понавља младалачки став: „Све је у вези”, да би у истом реду додао: „И римски песници, и Словени, и Хиперборејци... Мене те везе Европе, Азије, Америке, теше као неко мирно, бистро плаво море, кроз које корачам, лагано одлазећи према Северу, у Хипербореју.”

Имајући у виду општетрадиционално значење „мора”, дакле воде, као симбола „женског” принципа безобличја, пролазности и променљивости Хаоса (на супрот „острву”, Хипербореји, које симболише „мушки” принцип поларности, центричности и вечности Реда), наведену исповест треба читати као израз тријумфалне победе над силама вода „круга нужности”, јер по тим водама јунак корача „према Северу, у Хипербореју”, дакле, ка митском „острву”. У смислу извршене победе, и „море” је трансфигурирано у своју супротност: оно је „мирно, бистро, плаво”. Чиме је побеђено „море”? „Непобедивим Сунцем” – одговара Црњански. Могли бисмо додати да то „непобедиво Сунце” рађа и осмех човека, као и цвет на Суматри: средиште „повезаности свега”, које све повезује, јесте то пронађено Сунце.

Међутим, то разрешење тајне „повезаности свега” у роману *Код Хиперборејаца* поприма и изразе конкретне историјске или политичке примене у терминима особеног пацифизма. Наиме, пацифизам јунака

Код Хиперборејаца

је једнако удаљен од сваке једностране, дакле, у правом смислу те речи, „партијске” инструментализације (где као пуко средство политичке пропаганде губи моралну

основу), као и од сваког облика безусловног, патетично-хуманитарног мирољубља због мирољубља, где као таутологија губи сваку онтолошку основу. Пацифизам јунака *Код Хиперборејаца*

је мотивисан принципом примордијалног, надисторијског јединства народа, оличеног у митској Хипербореји; Хипербореја је супремна „веза међу народима и земљама” јер „све нам, како каже Вергилије, долази из тих северних земаља, од Хиперборејаца”, те „сви смо ми са поларним пределима, са поларним Сунцем у вези”.

Изложено осветљава и дубоки узрок фасцинације коју поларни предели врше на изузетне духове Европе. Велики поларни истраживач Шара луцидно наслућује тај метафизички смисао поларних истраживача, када каже: „Изнад северног круга нема више Француза, Немаца, Енглеза: тамо су само људи.” Исту идеју продужава и кристалише Ернст Јингер: „Носталгија за северним полом у деветнаестом и двадесетом веку подсећа на трагања за философским каменом; поларни круг је, такође, један Апсолут у коме не може опстати ниједна диференцирана снага, већ само примордијална.” [17](#)

ПУТ КА ХИПЕРБОРЕЈИ – ПУТ ИНИЦИЈАЦИЈЕ

То трагање јунака *Код Хиперборејаца* за Хиперборејом, путевима који су његовом умећу доступни, од истраживања трагова проласка Хиперборејаца кроз Рим, преко кристализација сопствене меморије путовања по северним пределима, све до узлета наде ка хоризонту будућности у знаку постваривања мита – у ствари, понавља традиционалне моделе херојске иницијације, од Гилгамешових авантура, преко трагања за „златним руном”, све до епопеје витезова округлог стола ка митском Гралу. У свим тим моделима постоје, као и у роману *Код Хиперборејаца*

две основне разине лектире које одговарају „спољном” и „унутрашњем” плану авантуре: физички план конкретних догађаја, у конкретној сценографији, упућује на метафизички план значења. Духовна авантура јунака *Код Хиперборејаца*

је најближа моделу трагања за Гралом не само по својој разуђености путања (која

одговара различитим покушајима трагања) већ и по коначном смислу трагања које одражава специфичне историјске услове кризе вредности или њихових институција: тамо витезови настоје да освајањем Грала рехабилитују свог „девирилизованог” краља – овде јунак настоји да рехабилитује, идеално обједини једну распаднуту Европу. Јасно, амбијенти трагања јунака

Код Хиперборејца

су сушта супротност херојске сценографије трагања за Гралом, али то је последица не само промене историјских услова већ и општег схватања последњих великих писаца романа да је уверљивост наратива последица спреге реализма и ироније, у функцији коректива искушења субјективности.

У поменутих традиционалним моделима херојске реализације човека, путеви трагања су, у ствари, путеви иницијације, односно позитивног преображења човека у правцу обнове интегритета или животне пуноће. Трагаоци су само привид човека све док не досегну циљ, када постају истинско „ја”. Зато јунак *Код Хиперборејца*, по сопственој исповести, у Риму „хода по збиљи као од воска”, а „тамо горе, на Северу, био би сав од крви и меса”. Ко освоји Грал – постаје „друкчији”, односно постаје оно што јесте човек у еминентном смислу, пре пада или декаденције. Исти смисао има и трагање за Хиперборејом као простором позитивног преображаја: „Ти ледени крајеви су циљ свих народа” – каже Црњански – „а свако ко је завирио у то царство леда, постао је друкчији. Мене та заједница мртвих истраживача у поларним крајевима, највише занима. Зашто су ишли тамо? Зашто су се променили?”

И у тим привидно „туристичким” обиласцима северних предела, испод „спољних”, откривају се „унутрашњи” разлози: „Док сам обилазио Шведску, Норвешку” – исповеда Црњански – „био сам уобразио да тамо идем да видим земље у социјализму, напретку. Али то није тачно. Сад, кад се онамо враћам у сећању, видим да сам тамо ишао зато што ме је нешто неодољиво вукло према далеком Северу”, где „поларно Сунце на залази ни ноћу”.

ФАНТАЗМЕ ИЗГУБЉЕНИХ КОНТИНЕНАТА

Посебно занимљив и плодотворан план разматрања романа *Код Хиперборејаца* може бити онај који пружа обилна библиотека вијаторних романа у знаку открића изгубљених, мистериозних острва и континената митске или праисторијске прошлости. Премда тај аспект разматрања захтева посебни простор, ми ћемо на овом месту само указати на оне основне репере који имају везе са нашом темом. Можемо одмах изложити закључак наших разматрања да се у тој богатој библиотеци роман

Код Хиперборејаца

издваја не само својим литерарним вредностима већ и посве различитим атрибутима које даје свом континенту жудње, те га исти атрибути посредно повезују са библиотеком анти-утопијских романа.

Наиме, поменута библиотека вијаторних романа настаје у деветнаестом веку као нека врста комплементарне допуне утопија или утопијских романа. У принципу, утопијска тензија је упућена будућности, где смешта своје моделе личне или друштвене среће, а библиотека о којој је реч углавном описује мистериозне пределе прошлости који израњају из мора садашњости, у знаку несреће, опасности, претњи или смрти.

Основне репере те библиотеке чине дела као што су: *Voyage ou centre de la Terre* (1864)

Жила Верна,

A Story of the Stone Age

(1899) Велса,

The Wonderful Wizard of Oz

(1900) Лимана Френка Баума,

The Lost Continent

(1900) Кетклифа Хина,

Befor Adam

(1906) Џека Лондона,

The scarlet Empire

(1908) Дејвида Периа,

The Lost World

(1912) Конана Дојла,

The People of the Pit

(1918),

The Moon Pool

(1919),

The Face on the Abyss

(1923),

The Ship of Ishtar

(1924) Абрахама Мерита,

L'Atlantide

(1920) Пјера Беноа,
The Land that Time Forgot
(1924) Едгара Раиса Бараоза,
Three Go Back
(1932) Леслија Мичела или
Out of the Silence
(1972) Ирл Кокса.

Основне карактеристике те библиотеке, упркос свим разликама у начинима путовања (навигација, халуцинација, силазак у амбисе земље, сан, сећање претходних живота, времеплови итд.), јесте да се хиперборејско острво, са знацима центричности, ту појављује у обрнутим изразима: у својој катаклизмичној верзији (Атлантида, коју многи сматрају хиперборејском колонијом); у својој материјалној и симболичној супротности (Антарктик), или у терминима „друге”, „паралелне” и посве туђе цивилизације, као што су „Му” (у *The Monster of Mu* Овена Рутера) или „Лемурија” (у *The Last Lemurian* Фирта Скота).

За разлику од традиција које Хипербореју, или аналогне метагеографске пределе крајњег севера, означавају у терминима еминентног, истинског живота људи, изложена библиотека углавном везује своја мистериозна острва или континенте прошлости за појам смрти и претње смрћу, посве у складу са изопаченом интерпретацијом архетипског значења „острва” као симбола смрти, у психологији Јунга.

[18](#)

Веома карактеристичан пример те инверзије значења пружа роман

*The
Captain of the „Polestar”*

Конана Дојла, где капетан брода налази смрт у арктичким леденим пределима следећи фантазму жене. Дакле, тај поларни предео постаје у свести модерног човека синоним смрти и „женског” принципа, насупрот свим индикацијама изложених традиција које у арктичким пределима виде инкарнацију мушког принципа и вечног живота. Осим тога, фантазма жене је бела као и ледени гребени: на том месту се отвара други низ извртања значења, где је она блистава белина хиперборејских предела постала синоним опасности, претњи и смрти.

Као

што је већ примећено, бела боја је веома чест симбол смрти у савременој литератури: бео је брод Бенита Серена, који симболише Европу

[19](#)

у истоименој причи Хермана Мелвила; бели су врхови Килиманџара на којима умире усамљени леопард у роману Ернеста Хемингвеја, бео је Моби Дик као симбол претње и препреке на путу човека, бело је месо у које се утискује „скарално слово” греха.

Све то указује се у свести или подсвести, односно архаичној меморији модерног човека, елементи и знамења хиперборејског мита доведени су својим значењским

супротностима. Посебан проблем разматрања може отворити питање: да ли ти симптоми означавају крај једног циклуса? Ако означавају крај циклуса европске цивилизације, онда се дело *Код Хиперборејаца*, својом верношћу оригиналним значењима може посматрати или као пуки, а тиме и занемарљив изузетак од правила основног тока инверзија, или као предзнак новог циклуса.

ХИПЕРБОРЕЈСКИ ДАРОВИ И ДАРОВИТОСТИ

На овом месту треба суочити могуће питање које ставља под сумњу обавештеност Милоша Црњанског о свим садржајима значења мита о Хипербореји, те о одговарајућим импликацијама. Ми имамо озбиљних разлога да сумњамо у такву сумњу, имајући у виду ону веома мало познату страну рада Милоша Црњанског, посвећеног етимолошким, атрополошким и етнографским изучавањима порекла и миграција индоевропских народа, где се са митом о Хипербореји неминовно мора суочити. [20](#)

Међутим, изложена сумња нема релевантног значаја ни под претпоставком да је Црњански о Хипербореји имао само „литерарна” знања. Наиме, у питању је један митски садржај који је утемељен у архетипским трезорима човека, те он може бити покренут и испољен другим узроцима, дакле, узроцима изван сфере интелектуалног образовања. Штавише, интелектуално образовање може у неким случајевима бити и препрека испољавању оригиналних садржаја, изазивајући управо „интелектуалистичке” деформације истих садржаја. Другим речима, пренос и испољавање одређених архаичних садржаја не мора ићи путевима културе, већ може следити друге, дубље, дакле скривеније и безбедније путеве трансмисије, биолошке или психолошке врсте.

У сваком случају, значај дела Милоша Црњанског почива и у моћи да те архаичне садржаје кристализује, да поствари њихову трајност вредности кроз актуелизацију. Понекад, довољно је само дословно следити индикације древних текстова да би се дошло до истине: чувен је пример Шлимана које је открио Троју следећи индикације Хомера, оповргавајући тада распрострањено мишљење да је Хомеров спев један облик пуке литерарне маштарије. Слично се мислило или мисли за Херодотову Хипербореју. За човека одгајеног у духу „илуминистичких” или „рационалистичких” предрасуда, Херодотов опис Хипербореје, у којој орлови чувају злато, може бити само маштарија о

земљи материјалног богатства, дакле нека врста античке социјалне утопије, античке „земље дембелије”. Међутим, шири и пажљивији увид у традиције на којима се оснива Херодотово дело открива да је у свим просторним и временским димензијама истих традиција орао симбол Сунца, уранске висине духа који тријумфује над светом сирове материје, као што је „злато” симбол примордијалног доба радости и среће, изражен од Хесиода („златно доба”) до Платонове *Државе* (коју чува „златни род” људи). Потом, Херодот говори о „хиперборејским заветним даровима” који су „слати од народа до народа”, све до Делфа и Хеладе; говори о ритуалу младића који омотавају праменове своје косе око зелене гране, да би је поставили на гроб хиперборејских девојака, што понављају и Хомерови јунаци, као знак завета мртвим херојима да ће наставити њихова дела. Миленијима касније, управо у нашем веку, смисао тих слика постаје кристално јасан: заветни дарови Хиперборејаца који се преносе од народа до народа, односно од покољења до покољења, јесте метафора традиције, као и метафора индоевропских миграција, израз посве историјског сећања.

Можемо закључити да вредност дела Милоша Црњанског почива у његовој способности да те метафоре преобрази у кристале стварности, показујући пут откривења њиховог смисла. Друго је питање шта учинити са тим откривеним смислом: нека цинична обесхрабреност би могла рећи да све то остаје мртво слово на папиру као пука „литература”, али то не показује немоћ уметности већ моћ обесхрабрења које онемогућава да се вредности постваре. Да је тај смисао превазишао оквире пуке литературе и постао животна пракса, онда би свест о јединству народа и нација била јача од свих искушења нетрпељивости. У сваком случају, идеја јединства, и хронолошки и хијерархијски, претходи и надвисује све разлоге и облике нетрпељивости. У оквирима нама познате историје, та идеја јединства је трајна упркос свим изазовима, за разлику од свих облика нетрпељивости и нејединства, који су пролазни и променљиви. Избор између те две алтернативе живота јесте избор између оног „увек” и овог „сад”, које је јуче било сутра, а сутра ће бити јуче, дакле пука прошлост. <

(Извор: часопис *Дело*, година XXIV, бр. 5, Београд, мај 1978. Обрада: „Нација”)

Објављено: четвртак, 21. јул 2016, 23:58h

Напомене

1 М. Црњански, *Код Хиперборејаца* , Београд 1966.

2 Д. Калајић, „Роман о Лондону и Европа”, *Дело* , бр. 5-6, Београд 1975.

3 Imperator Julian, *Contra Ercclium* , 217 с.

4 М. Grane, *La pensée chionoise* , Paris 1950.

5 *Vendidad* , II, 7.

6 *Vendidad* , I, 3-4.

7 *Maitrayaniya-upanisad* , I, 3.

8 Hesios, *Dela i bogovi* , 168-171.

9 Plutarh, *De facie in orbe lunae* , 26.

10 Alexandra David-Néel, *Vie surhumaine de Guésar* , Paris 1961.

11 *Manava - Dharma - Castra* , I, 52.

12 Li-ce, II.

13 Alexandra David-Néel, *op. cit* .

14 За разматрање социо-биолошких теорија о „егоистичном алтруизму” предложено следећу библиотеку: Richard Dawkins, *The Selfish Gene* , Oxford University Press, 1976; R. L. Trivers, „The evolution of reciprocal altruism”, у: *The Quarterly Review of Biology* , Vol. 46, No. 1, 1971; E. O. Vilson, *Sociobiology: The New Synthesis* , Harvard Unyversity Press, 1975; A. Zahavi, „Reliability in communication systems and evolution of altruism”, у: *Ecolutionary Ecology* , Macmillan, London 1977.

15 René Génon, *Le Roi du Monde* , Paris 1927.

16 У погледу изложеног, као и у контексту критике „квантитативних” аспеката модерне науке, посебно је занимљива студија Сеједа Хусеина Насра (Seyyed Hossein Nasr), изложена у *Sufi Essays* , London 1972.

17 Ernst Jünger, *Strahlungen* , Stuttgart 1963.

18 На овом месту је упутно указати и на изузетак који чини М. П. Шил у роману *The Purple Cloud*

: његов јунак, поларни истраживач, у пределима Арктика налази спас од „пурпурног облака” као једини преживели представник човечанства.

19 За разматрање симболичких и профетских значења *Бенита Серена* Хермана Мелвила, библиографске индикације садржи есеј Саве Кличковића *Benito Serene*

(као и занимљиву ауторову егзегезу); у

Есеји

„Градина”, Ниш 1977.

20 Та страна рада Милоша Црњанског је мало позната јер превазилази пуне „литерарне” интересе, као што, на другој страни, својим не-ортодоксним методама превазилази пуне „академске” интересе. Делови тог рада, својевремено објављивани у *НИН*

-у, нису наишли на разумевања научних или литерарних кругова због изложених разлога.